

ÁLD ÉS ÁTKOZ (ETIMOLÓGIA ÉS KINEZIKA)

MOKÁNY SÁNDOR

A címben megnevezett – valószínűleg azonos eredetű (EWUng. 1: 24, 57) – szópár ellentétes jelentésének keletkezésével, illetőleg ennek művelődéstörténeti (pontosabban: „vallástörténeti”) háttérével foglalkozom röviden. – A magyar nyelv történet-etimológiai szótára (1: 130) szerint az *áld* (= fgr. *ál-* + az ősmagyarban hozzákapcsolódott *-d* gyakorító képző) igének alábbi jelentései ismertek: 1. (1193) ‘áldoz’, 2. (1350 k.) ‘jóban részesít <Isten>’, 3. (1372 u./1448 k.) ‘jót kíván’, 4. (1372 u./1448 k.) ‘magasztal’, 5. (1372 u./1448 k.) ‘megszentel’, 6. (19. sz. m. f.) ‘szid’. Ez utóbbi jelentés megállapításánál a szőfejtő szótár az ÚMTsz.-re hivatkozik, ahol ui. a következő adatokat találjuk: (Kiskunhalas) Szitk.: *Aki áldotta-teremtötte!*; (Tázlár; Hódmezővásárhely; Gyula:) ‘szid, átkoz’ – (Gyula) *Áldotta az apja istenit* (1: 190). L. még: (Szeged) *Hogy a fene (az avas fene, a nehésség, a nyomorúság) áldjon meg!* (MTsz. 1: 28). Az *áld* rokon nyelvi megfelelőinek egyikében-másikában is jelen van az ellentétes jelentés; vö. oszjtj. V. *à l'ita* ‘(el)átkoz’; cser. *ultém* ‘imádkozik’; md. E. *alstams, aliams* ‘(meg)ígér, felszentel, elátkoz’; stb. (MSzFE. 1: 81). A TESz. (uo.) az *áld* ige negatív szemantikai tartalmával kapcsolatban megjegyzi: „Az ellentétes jelentések kialakulására vö. *átkoz*.” Ennek a mondatnak a lényegét az alábbi, néhány sorral lejjebb közölt megállapítás ekként világítja meg: „A N. ‘szid’ jelentés eufemisztikus, illetőleg tréfás, gúnyos szóhasználat eredménye.”

Nézzük meg továbbá, hogy miként látja a már említett szőfejtő szótárunk az *áld* igének a jelentésváltozás okait meghatározó tényezőit: e pogány kori (ti. samanista – M. S.) szellemi élet öröksége – így vélekedik a szótár – „eredetileg áldozati szertarással kapcsolatos kifejezés volt. A jelentésfejlődés feltehető útja: ‘<az ember> (jó vagy gonosz) szellemi hatalomnak felajánl’ → ‘a jó szellemnek felajánl, feláldoz, áldozatot mutat be’ → ‘a jó szellem oltalmába ajánl valakit, jót kíván valakinek’, ebből egyfelől ‘magasztal, dicsér’, másfelől ‘áldást mond fölötte, megszenteli’”, majd a kereszténység felvétele utáni századokban az eredeti jelentés fokozatos háttérbeszorultával az újabb jelentésváltozatokhoz „még egy járult: ‘<az Isten az (oltalmába ajánlott) embert> jóban részesíti’”.

Az *áld* igéből *-koz* gyakorító képzővel keletkezett *átkoz* (< *áldkoz) 1. (1350 k.) ‘szid | átkot mond’, 2. (1372 u./ 1448 k.) ‘elkárhoztat’, 3. (1456 k.) ‘kiközösít <egyházból>’ ige első – ellentétes – jelentésének kialakulása – a TESz. (1: 194) szerint – többféleképpen is magyarázható: az *áld*-nak és az *átkoz*-nak „egy általánosabb ‘(jó vagy gonosz) szellem hatalmába ajánl’ jelentéséből kiindulva két ellentétes irányú jelentésszűkülés történhetett. Művelődéstörténeti magyarázata az lehet, hogy a szellemnek felajánlott egyén »tabu« helyzete kedvezőtlen volt, tehát akit áldozatul ajánlottak, azt voltaképpen elátkozták”. Azt a lehető magyarázatot sem zárja ki a szótár, hogy „végül egyszerűen eufemisztikus szóhasználat is vezethetett az

‘átkoz’ fogalmának ‘áld, áldoz’ jelentésű szóval való jelöléséhez. Az ‘átkoz’ jelentés előfordul a magyar *áld* némely rokon nyelvi megfelelőjében is.”

Összefoglalva: Az a vélemény tehát, miszerint az *áld*-nak és az *átkoz*-nak két ellentétes irányú jelentésszűkülését az áldozatul felajánlott egyén kedvező vagy kedvezőtlen „tabu” helyzete befolyásolta, az elmondottakból világosan megállapítható. Ennek a felfogásnak jelentéstörténeti indítékait és mozzanatait PAIS *Dezső* fejtette ki az *Áld-átkoz* című cikkében (MNy. 48: 64–65).

Az alábbi új tények ismeretében azonban az egyénnek kedvező vagy kedvezőtlen felajánlása a kereszténység felvétele előtti magyaroknál a „gyakorlatban” ugyanúgy mehetett végbe, mint még a 20. század hetvenes éveiben, de talán napjainkban is az osztjákoknál: a természetfölötti lényekkel kapcsolatban levő, azok erőivel élő varázsló – *Agrafena Szemjonovna SZOPOCSINA (PESZIKOVA)* osztják sámán leányának elmondása szerint – a szertartás alatt meghatározott cselekvést végez: ha a varázsszöveg, -ének mondása közben jobb felé forog saját tengelye körül, akkor a jó szellem segítségét, áldását kéri az emberre, ha viszont ellenkező irányú a forgása, miközben az ima szövege az előbbivel azonos, tehát változatlan, akkor a gonosz szellem hatalmába ajánlja emberét. Ebből az érdekes tapasztalati tényből viszont okkal következtethetünk arra, hogy az *áld*-nak, illetőleg az *átkoz*-nak hajdan – a varázsló rituális forgásának irányától függően – ‘áld’, illetőleg ‘átkoz’ értéke volt, s majd idővel – lényegében a kereszténység lassú meggyökeresedése, megszilárdulása idején, a sámánizmus (és vele a rituális gesztus) elhaltával – első (pozitív) jelentésként az *áld*-hoz, második (negatív) jelentésként pedig az *átkoz* ígéhez tapadt. Megjegyzem, hogy hiedelemvilágunkban ismertek a *rontás*-nak negatív célú mágikus gesztusokkal kísért elemei, például „az eljárások visszafelé, bal kézzel, visszakézből végzése, [...] bizonyos tárgyak felborítása, kifordítása stb.” (MNéprLex. 4: 370); vö. 1565: „Uissza áldották az az meg káromlották” (Mel: Jóh, 2. : NySz. 1: 56. *vissza-áld* a.). Ezeket igazolja Dal²-nak (2: 147 *кóмель* a.) orosz példája is: *Для отмищенья обиды врагу, ставят свечу комлем вверх* [= ‘Az ellenség sérelmét megbosszulandó, talpával felfele fordított gyertyát állítanak neki’ (ti. ezzel a varázslattal – a babonás hit szerint – rontást küldenek rá)].

Megállapíthatjuk tehát: 1. Az „esetleg már alapnyelvi” (MSzFE. 1: 82) ‘áld’ ↔ ‘átkoz’ kettős – pozitív, ill. negatív – rituális érték keletkezésében nemigen játszott közre sem az eufemizmus, sem pedig a tréfás, gúnyos szóhasználat; előidézője ugyanis minden bizonnyal meghatározott – nyelven kívüli (nemverbális) – rituális cselekedet, eljárás volt. – 2. Az *áld* ígének kései ‘szid, átkoz’ gúnyos jelentését viszont a kísérő hanghordozásnak, illetőleg sajátságos szövegkörnyezetének köszönheti. – 3. A szemasziológiai kutatásokban – indokolt eset(ek)ben – figyelmezní kell a kinezika jelentésmódosító, -alakító szerepére. Érdemes ezt a megállapítást az alábbi, igen szemléletes szláv nyelvi ténnyel is megtámogatni: úgy tűnik első látásra, hogy a bolgár nyelvjárási *бобоним* ‘mély torokhangon beszél’, a szerbhorvát *бобоньми* ‘dörmög, dörög, zúg’, a cseh nyelvjárási *babónit* ‘céltalanul bolyong, jár-kel <különösen a sötétben>’, a szlovák nyelvjárási *babuňic* ‘varázsol, jósol’ és az orosz nyelvjárási *бобонить* ‘hangosan, de értelmetlenül beszél; dörmög’ egymással nem korreláló (vö. ‘hangosan, értelmetlenül

beszél', 'jár-kel', 'jósol') jelentések, pedig a jelzett szavak összetartoznak az ősszláv *baboniti ~ *babuniti alapszóval, melynek joggal valószínűsíthető a varázsló, jós célirányos cselekvéseinek összessége eredeti – átfogóbb, általánosabb – értelmezése (ЭтСлСлЯз. 1: 110–111). – 4. A szemügyre vett szavak jelentéstörténete a régiek hiedelemvilágába enged bepillantást, de ugyanakkor ezzel elősegíti az adatok jelentésvizonyainak a megfejtését.

IRODALOM

- Dal² = Даль, Владимир: *Толковый словарь живого великорусского языка*. (Набрано и напечатано со 2 изд. 1880–1882 гг.) I–IV. Москва. 1955. [Új lenyomat: 1956.]
- ЭтСлСлЯз = Трубаев О. Н. (szerk.) 1974–: *Этимологический словарь славянских языков*. Праславянский лексический фонд. Москва, Издательство «Наука».
- EWUng. = Benkő Loránd (szerk.) 1993–1994: *Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I–II, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MNy. = *Magyar Nyelv* I. (1905)–.
- MNéprLex. = Ortutay Gyula (szerk.) 1977–1982: *Magyar néprajzi lexikon* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MSzFE. = Lakó György (szerk.) 1967–1978: *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár* 1–3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MTSz. = Szinnyi József (szerk.) 1893–1901: *Magyar tájszótár* 1–2. Budapest, Hornyánszky.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Budapest, Hornyánszky.
- TESz. = Benkő Loránd (szerk.) 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva (szerk.) 1979–: *Új magyar tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁLD 'SEGNET' UND ÁTKOZ 'VERFLUCHEN' (ETYMOLOGIE UND KINESIK)

SÁNDOR MOKÁNY

Nach der Meinung des Verfassers konnte sich die entgegengesetzte grundsprachliche Bedeutung von ung. *áld* 'segnen' und ung. *átkoz* < *áldkoz* 'verfluchen / verdammen' bei den Ungarn vor der Christianisierung „in der alltäglichen Praxis“ herausgebildet haben, wie dies in den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts bei den Ostjaken der Fall war und vielleicht auch heute noch der Fall ist: Der mit den übernatürlichen Wesen in Verbindung stehende und über deren magische Kräfte verfügende Shamane führt beim Ritual bestimmte Handlungen bzw. Bewegungen aus. Wenn er sich während des Sprechens seiner Zauberworte oder beim Zaubergesang um die eigene Achse nach rechts dreht, bittet er um Hilfe und Segen des guten Geistes, wenn er sich dagegen in umgekehrter Richtung dreht – während der Text des Rituals unverändert bleibt –, wird der Betroffene der Macht des bösen Geistes empfohlen. Aus all dem schließt der Verfasser, dass ung. *áld* 'segnen' und ung. *átkoz* 'verfluchen' ehemals – in Abhängigkeit von der Drehrichtung des Shamanen – sowohl – „segnen“ als auch „verfluchen“ bedeutet hatten, und dass die eine (positive) Bedeutung mit „segnen“ (ung. *áld*), die andere (negative) Bedeutung mit „verfluchen“ (ung. *átkoz*) erst mit der Zeit – vermutlich während der allmählichen Stabilisierung und Verwurzelung des christlichen Glaubens sowie des Ablebens des Shamanismus (und dessen ritualen Handlungen) – verbunden wurden. Der Verfasser macht auch darauf aufmerksam, dass bei der Beschreibung der Entstehung und Entwicklung von Wortbedeutungen in allen begründeten Fällen auch auf die bedeutungsbildende und bedeutungsmodifizierende Rolle der Kinesik geachtet werden muss.